

אדר תשס"ט

בס"ד

מנחת העומר ואיסור שאור ודבש לפרשת ויקרא

3. רש"י הירש

"נראה כבר בפסוק הראשון שהקמח הוא עיקר המנחה, ושמן ולבונה אינם אלא תוספת. מושג היסוד של המנחה תלוי איפוא בקמח, ואילו השמן והלבונה רק מגוונים מושג זה. אין צריך להוכיח, שקמח הוא סמל למזון, והוא מייצג איפוא את כל הנכסים, שקיומו של אדם תלוי בהם. נמצאת זאת משמעות הקמח הקרב במנחה לאות כניעה. המקריב תולה את התנאי לקיומו בידי זה שהמנחה הוגשה לו. אם נוסף שמן לקמח הרי כאן "שמנה לחמו" או בלשון כוללת יותר "שמן חלקו". כנגד זה הלבונה היא מסממני הקטרת, והיא נותנת ריח טוב, היא מוסיפה איפוא שביעות רצון. ואין זו תוצאה ישירה של המזון והעושר – אלא הרי כאן ברכה לעצמה. כי יש אדם אשר "שמנה לחמו" ואף על פי כן אין הוא שמח בחלקו. ..."

כלומר המנחה מאפשרת גם למעוטי יכולת להקריב דבר מה משלהם לקב"ה (ב', א).

גם העני, שאין ידו משגת בקר, צאן או עוף, יכול לגשת אל הקודש ולהקריב קרבן שחלקו מוקטר על המזבח ואת הנותרת ממנו אוכלים הכוהנים, ככל "קדש קדשים" (ראה ב', ב-ג, ח-ו).

והדברים מבוארים בגמרא :

4. מנחות קד :

"אמר ר' יצחק, מפני מה נשתנית מנחה שנאמר בה 'נפש' אמר הקב"ה, מי דרכו להביא מנחה, עני; מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני. אמר ר' יצחק, מה נשתנית מנחה שנאמר בה חמשה מיני טיגון הללו? משל למלך בשר ודם שעשה לו אוהבו סעודה ויודע בו שהוא עני, אמר לו עשה לי מן חמשה מיני טיגון כדי שאהנה ממך."

המנחה מבטאת את קבלת אדנותו של הקב"ה

המילה "מנחה" מופיעה בתנ"ך הן כקרבן לה' והן כמתנה מאיש לרעהו - מתנה זו יכולה להיות דבר מועט אך היא מביעה כבוד למקבל, או אף יותר מזה: קבלת אדנותו של המקבל. לדוגמא:

יעקב אבינו המקבל את מזונו מה"איש אדוני הארץ" (יוסף) מיעץ לבניו:

5. בראשית מג, יא

"הורידו לאיש מנחה: מעט צרי מעט דבש..."
וכן הוא שולח לאחיו:

6. בראשית לב, יט-כ

"מנחה היא שלוחה לאדוני לעשיו... ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו, כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פניו."

בפרשת ויקרא מתאר הכתוב שלושה סוגים של קרבנות נדבה, כלומר - קרבנות שאותם מחליט האדם להביא למשכן מתוך מוטיבציה אישית.

אחרי קרבנות הנדבה, הכתוב מתאר את קרבנות החובה - טהאת ואשם, שאותם חייבים להביא במקרים מסויימים.

שלושת סוגי קרבנות הנדבה הם:

- קרבן עולה (שדיניו מפורטים בפרק א'),
- קרבן מנחה (פרק ב')
- קרבן זבח שלמים (פרק ג').

הזבחים באים בנדבה הן ביחיד והן ברבים, הן כעולה והן כשלמים, מן הבהמה (כבש, עז או שור) או מן העוף (תור או בן יונה).

מנחת נדבה לעומת זאת באה רק ביחיד ורק מקמת, שמן ולבונה.

בעוד קרבנות העולה והשלמים באים מן הבהמה, קרבן המנחה בא מן הצומח - "סלת יהיה קרבנו" כמו שנאמר:

1. ויקרא ב', א-ב

וּנְפֹשׁ כִּי תִקְרִיב קֶרְבַּן מִנְחָה לַה' סֶלֶת יִהְיֶה קֶרְבָּנוֹ. וְיִצֶק עֲלֶיהָ שֶׁמֶן וְנָתַן עֲלֶיהָ לְבִנָּה. וְהִבִּיֵּא אֶל בְּנֵי אֶהְרֹן הַכֹּהֲנִים, וְקִמְצוּ מִשֶּׁם מְלֵא קִמְצוֹ מִסֶּלֶתָהּ וּמִשֶּׁמֶן עַל כָּל לִבְנֶתָהּ. וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אֶת אֲזִכְרֹתָהּ הַמִּזְבֵּחַ, אֵשׁ רִיחַ נִיחֹחַ לַה'

קרבן המנחה מתחלק לחמשה סוגי קרבן מנחה:

2. חמשה סוגי קרבן מנחה

א. מנחת סולת:

(א) וּנְפֹשׁ, כִּי-תִקְרִיב קֶרְבַּן מִנְחָה לַיהוָה--סֶלֶת, יִהְיֶה קֶרְבָּנוֹ; וְיִצֶק עֲלֶיהָ שֶׁמֶן, וְנָתַן עֲלֶיהָ לְבִנָּה.

ב. מנחת מאפה תנור - חלות:

(ד) וְכִי תִקְרֵב קֶרְבַּן מִנְחָה, מֵאֵפֶה תֵנּוֹר--סֶלֶת חֲלוֹת מִצַּת בְּלוּלַת בֶּשֶׂמֶן

ג. מנחת מאפה תנור - רקיקין

(ד) ... רִקִּיקֵי מִצֹּת מִשְׁחִים בֶּשֶׂמֶן.

ד. מנחת מחבת:

(ה) וְאִם-מִנְחָה עַל-הַמַּחְבֵּת, קֶרְבַּנְךָ--סֶלֶת בְּלוּלָה בֶּשֶׂמֶן, מִצָּה תִהְיֶה

ה. מנחת מרחשת:

(ז) וְאִם-מִנְחַת מִרְחֶשֶׁת, קֶרְבַּנְךָ--סֶלֶת בֶּשֶׂמֶן, תַּעֲשֶׂה.

חמש מנחות אלו עשויות כפי שאמרנו קמח סולת, שמן ולבונה, ומסביר רש"י הירש:

"והעמר עשירית האיפה הוא".

ויתכן שהתורה לקשור בפסוק זה בין המן לבין מנחות הבאות "עשרון" (כמו שאומר רש"י):

12. רש"י

"עשירית האיפה - ... והוא השיעור לחלה ולמנחות"

יתר על כן: העומר על פי חז"ל מנופה מתוך שלש סאים קמח שהן איפה אחת (מנחות פרק י משנה א).

ישנם הקבלות נוספות בין מנחת העומר ובין המן, כגון:

13. הקבלות בין מנחת העומר ובין המן

א. מנחת העומר באה עם שמן - "ונתת עליה שמן".

ובמן נאמר "והיה טעמו כטעם לשד ה ש מ ן".

ב. מנחת העומר באה עם לבונה - "ושמת עליה לבונה";

ובמן נאמר "והמן היה כזרע גד ל ב ן".

את מטרת ירידתו של המן מסביר משה:

14. דברים ח, ג'

"ויענך וירעיבך, ויאכילך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבותיך, למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוחצא פי ה' יחיה האדם".

כלומר, עם ישראל קיבל את המן במדבר כדי ללמדו שכל חיותו מאת ה'.

אך כאשר עם ישראל נכנס לארץ ואוכל מיגיע כפיו קיים חשש שישכח זאת:

15. דברים ח'

"כי א' אלקיך מביאך אל ארץ טובה... השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך... פן תאכל ושבעת... ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך... המאכילך מן במדבר... ואמרת כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה".

ועל מנת למנוע זאת באה מנחת העומר הממלאת את מקום המן שהזכיר זאת לישראל במדבר.

כלומר בטרם נאכל מן התבואה החדשה מקריבים הכהנים במקדש את העמר - למען נזכור כי "על כל מוצא פי ה' יחיה האדם" וגם אם זרענו וקצרנו ביגיע כפינו "וזכרת כי הוא הנותן לך כוח לעשות חיל".

עיקרון זה, שהעומר הוא התחליף למן, עולה מן הפסוקים בספר יהושע:

16. יהושע ה, יא-יב

"ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי בעצם היום הזה, וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן. ויאכלו מתבואת ארץ כנען בשנה ההיא".

אכילת דגן "קלוי" ממחרת הפסח מתקשרת למנחת העומר שהיו מהבהבים אותה באש לקיים "אביב קלוי באש" (ויקרא ב, יד).

ונראה לאמר, שללא הקרבת העומר היה נאסר להם לאכול "מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי בעצם היום הזה", כמו שנאמר "ולחם וקלוי וכרמל לא תאכלו עד עצם היום הזה". (הסבר זה הוא על פי דעות התנאים הסבורים שחיוב מצות העומר החל מיד עם כניסת בני ישראל לארץ, ולא לאחר 14 שנות כיבוש וחלוקת הארץ כיתר המצוות התלויות בארץ, ראה קידושין לז: .)

גם בני ישראל הנשלטים על ידי עגלון מלך מואב שולחים לו מנחה בידי אהוד בן גרא:

7. שופטים ג, טו

(טו) וַיִּזְעֻקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל יְהוָה וַיִּקַּם יְהוָה לָהֶם מוֹשִׁיעַ אֶת אֶהוּד בֶּן גֵּרָא בֶן הַקְּמִינִי אִישׁ אֶטֶר יָד יְמִינוֹ וַיִּשְׁלַחוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיָדוֹ מִנְחָה לְעֶגְלוֹן מֶלֶךְ מוֹאָב:

והאנשים שלא רוצים לקבל את שלטונו של שאול:

8. שמואל א', י, כז

"ולא הביאו לו מנחה"

ועוד רבות כהנה.

גם המנחה כקרבן לה' מביעה רעיון דומה.

נתינת דבר מועט לה', שבזה האדם כאילו מקריב את נפשו, לאמור: הוא מכיר בכך שכל אשר לו, אף מזונו הבסיסי ביותר-הדגן - הוא מאת ה'. (ועיין בספר החינוך קטז).

בעל הכתב והקבלה (ויקרא ב, א) מבאר את המילה "מנחה" משורש "נח", שהוראתו ההשפלה וההורדה מלמעלה למטה כמו "כאשר יניח ידו" (שמות יז, יא).

ולפי זה הוראת "מנחה" - דבר שהעבד מראה בו הכנעתו לאדונו. והעני המביא את המעט שבידו קרבן לה' מראה בזה גודל כניעתו לה'.

מנחת העומר:

לאחר התיאור של חמשת סוגי המנחות, מופיעה מנחת העומר:

9. ויקרא ב' יז-טו

יד נאם-תקריב מנחת בכורים ליהוה אביב קלוי באש גרש פרמל תקריב את מנחת בכורך. טו ונתת עליה שמן ושמת עליה לבנה מנחה הוא. טז והקטיר הכהן את-אזפרתה מגרשה ומשמנה על פל-לבנתה אשה ליהוה.

המיקום של מנחת העומר הינו חריג, שהרי בפרשת ויקרא נכתבו רק הקרבנות הבסיסיים, וכל קרבנות הציבור התלויים בזמן הוזכרו בפרשיות אחרות.

אף מנחת העומר נכתבה שוב בעניין המועדות בפרשת אמור (ויקרא כג, י).

כמו כן - בפרקים א-ג כל הקרבנות הם נדבה; רק מנחת העומר היא חובה.

המן ומנחת העומר

כל המנחות באות בכמות של "עשרון" (עשירית האיפה) או בכפולות של עשרון.

המיוחד במנחת העומר ששמה עומר נובע מהכמות של המנחה, כמו שנאמר:

10. ויקרא כג, י-יא

"והבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן, והניף את העמר לפני ה'"

"עומר" במובן זה של כמות מופיע בתורה בשני מקומות:

במנחת העומר (כמו שראינו) ובפרשת המן:

11. שמות ט"ז - פרשת המן

"איש לפי אכלו עמר לגולגולת",

"וימדו בעמר ולא העדיף המרבה והממעוט לא החסיר איש לפי אכלו לקטו"

התורה חותמת את פרשת המן בפסוק הנראה מיותר:

הרמב"ם (מורה הנבוכים חלק ג פרק מג) הציע שהקרבת שאור ודבש הייתה חלק מהותי מטקסי הפולחן האליליים, ולפיכך אסרה אותה התורה, כחלק ממאמץ שיטתי להבדיל בין עבודת ה' לבין עבודת האלילים.

לפי גישה זו, דווקא העובדה שהקרבת שאור ודבש מהווה צורת עבודה מוכרת, ולפיכך גם מתבקשת, היא היא הסיבה שהתורה אסרה אותה במפורש.

כיוון שמקובל לכלול בקרבן מנחה גם שאור ומיני מתיקה, חייבת התורה לייחד מקום לביאור גדרי המנחה הייחודית והשונה של עבודת ה'.

במבט ראשון נראית גישת הרמב"ם פותרת את חריגותו של האיסור בפרשה ונותנת לו טעם.

ואולם, בבחינה מעמיקה יותר, הסברו של הרמב"ם הוא בעייתי, מכיוון שהנחתו של הרמב"ם כי האיסור אינו אלא תגובה לנסיבות מקריות, הקשורות לתקופה מסוימת ולפולחן היסטורי נתון, מרוקנת את האיסור ממשמעות דתית ומותירה אותו כמשקל נגד לנוהגים עתיקים שכבר בטלו ועברו מן העולם.

יתרה מזאת, בביאורו 'ההיסטורי' של הרמב"ם אין די לפירוש הכתובים, שכן לאיסור שאור ודבש יש גם צד שני – צד של מצוות עשה.

איסור הקרבת שאור מנוסח בראשונה במונח חמץ:
22. ויקרא ב' י"א
 "כֹּל הַמִּנְחָה... לֹא תַעֲשֶׂה חֶמֶץ".

והנה, במהלך הפסוקים הקודמים מדגישה התורה כי את המנחות האפויות והמטוגנות יש לעשות מצה (שם, ד-ה) – מקור 2-

דבר דומה אנו מוצאים בפרשת צן, בתיאור תהליך הקרבת המנחה ואכילת מותרה על ידי הכוהנים:
23. ויקרא ו' ט-י
 וְהוֹתִיתֶם מִמֶּנָּה יֶאֱכְלוּ אֶהָרֶן וּבְנָיו, מִצֹּת תֹּאכְלֶנּוּ... לֹא תֹאֲפֶה חֶמֶץ
 הוּוּה אֹמֵר: הַתּוֹרָה לֹא רַק אוֹסֵרֶת חֶמֶץ – הִיא גַם מְצוּוֹה עַל מִצָּה.

מלבד זאת, התורה כורכת את איסור שאור ודבש בציון קרבן מיוחד שבו יש להקריב דווקא אותם:
24. ויקרא ב' יב
 קָרְבַּן רֵאשִׁית תִּקְרִיבוּ אֹתָם לַה'

אף שבדרך כלל אסור להקריב שאור ודבש על גבי המזבח, יש להקריב דווקא אותם כחלק מ"קרבן ראשית" – קרבן עלום, שאינו נזכר שוב בתורה.

דברים אלו מערערים את הסברו 'ההיסטורי' של הרמב"ם:

אין די בביאור האיסור להקריב שאור ודבש על המזבח; יש להסביר את התאמתה של המצה לקרבן מנחה, כמו גם את התאמתם של שאור ודבש ל"קרבן ראשית" והתאוריה של הרמב"ם על מנהגי עבודת האלילים אינה מסבירה אותם.

הקבלה זאת בין מנחת העומר למן מופיעה גם במדרש:
17. ויקרא רבה כח, ג'

"אמר ר' ברכיה, אמר הקב"ה לישראל כשהייתי נותן לכם את המן הייתי נותן עמר לכל אחד מכם, הדא הוא דכתיב 'עומר לגלגולת'. ועשיו שאתם נותנים לי את העומר אין לי אלא עומר אחד מכולכם. ולא עוד אלא שאינו של חטים אלא של שעורים. לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר 'והבאתם את עמר'".

איסור שאור ודבש

פירוט ארבעת סוגי המנחה הרגילים מסתיים באזהרה:

18. ויקרא ב' יא-יב

כֹּל הַמִּנְחָה אֲשֶׁר תִּקְרִיבוּ לַה' לֹא תַעֲשֶׂה חֶמֶץ, כִּי כֹל שֶׁאֵר וְכֹל דָּבֶשׁ לֹא תִקְטִירוּ מִמֶּנּוּ אֲשֶׁה לַה'. קָרְבַּן רֵאשִׁית תִּקְרִיבוּ אֹתָם לַה' וְאֵל הַמִּזְבֵּחַ לֹא יָעֲלוּ לְרִיחַ נִיחֹחַ

איסור זה על הקרבת חמץ או מאכלים מתוקים שמוצאם מן הצומח, כמו שאומר רש"י:

19. רש"י

"וכל דבש – כל מתיקת פרי קרויה דבש"

וכן אומר רשב"ע:

20. ראב"ע

"ורבים אמרו שפרשו דבש תמרים, וכן כל ארץ זבת חלב ודבש..."

האיסור יוצא דופן על רקע יתר הפרשה:

ככלל, הפרשה מפרטת את האובייקטים ואת השיטות המתאימים לסוגי הקרבנות השונים, אך אינה אוסרת דבר.

אין מדובר בחריגה טקסטואלית בלבד, הבעיה היא גם לוגית והלכתית.

מובן מאליו שאין אדם רשאי להקריב כל מה שעולה על לבו.

אלא שפירוט הקרבנות בספר ויקרא אינו רק היתר להקריב דברים אלו, אלא גם קביעה שאלו הדברים היחידים שמותר להקריבם.

לשם מה אפוא דרוש איסור מיוחד על הקרבת שאור ודבש?!

כך ניסח את השאלה אברבנאל:

21. אברבנאל ויקרא א', שאלה יב

למה הוצרך לומר 'כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה'! כי הנה ידוע היה שלא הוכשרו להקרבה אלו הדברים... וכן צוה בעוף שנקריב מן התורים ומן בני היונה, ולא הוצרך לומר שלא יקריבו מן התרנגולים ומן האווזים. ולכך יקשה, למה הוצרך הכתוב להזהיר על השאור ועל הדבש?

שאור ודבש דומים לכאורה לתרנגולים ואווזים:

כשם שאין התורה נזקקת לאיסור במפורש הקרבת תרנגולים ואווזים, ודי בכך שאין הם מנויים בין קרבנות העוף, כך גם אין צורך לאיסור במפורש הקרבת שאור ודבש, ודי בכך שאין הם מופיעים ברשימת המנחות לסוגיהן השונים.

בעיות אלו מובילות אותנו לניסוח הקלסי, ההגותי יותר, של הבעיה. רוב הפרשנים לא שאלו על החריגות הטקסטואליות של האיסור או על הצורך הלוגי-משפטי בו כי אם על סיבתו:

מדוע אסרה התורה הקרבת שאור ודבש?

ומה משמעותו הפנימית המחשבתית של איסור זה?

שיטתו של הרמב"ם במורה נבוכים:

הסבר סימבולי

נוכל להציע פתרון לבעיות שהצגנו לעיל על ידי מעבר מגישה היסטורית לגישה 'סמלית-ספרותית'.

לפי דרך חשיבה זו, הבנת נושא המנחות נעוצה בגילוי המשמעויות הסימבוליות של מצה, חמץ, דבש ו"קרוב ראשית" במקרא.

ברוח גישה זו, נחזור להופעתם הראשונה של חמץ ומצה בתודעה הלאומית של בני ישראל – בספר שמות, בו המצה מופיעה לראשונה כחלק מן הציווי על דרך אכילתו של קרבן הפסח במצרים:

25. שמות י"ב, ח'

וְאָכְלוּ אֶת הַפֶּשֶׁךְ בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל מְרִירִים יֵאָכְלֻהוּ

רש"י (שם) מפרש:

26. רש"י (שם)

"וּצִיָּנָם לֵאכּוֹל מְרוֹר זָכַר לְיוֹמֵרְרוֹ אֶת חֵייהֶם" (שמות א', יד)

כלומר: אכילת המרור היא זכר לסבל המר של בני ישראל תחת יד המצרים, ונראה מכך שהתורה מחברת את המצה למרור, שגם המצה – לחם שלא החמיץ – מכוונת לאותו רעיון עצמו.

גם בציווי על קרבן הפסח בפרשת ראה מכונה המצה "לחם עני", שנאמר:

27. דברים ט"ז, ג'

ג לא-תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל-עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את-יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך

אין זה רק תיאור של המצה כלחם דל, פשוט ועני.

השורש עני"י במשמעות של סבל וייסורים תופס מקום מרכזי בתיאור עבודת הפרך במצרים בפרק הראשון של ספר שמות:

28. שמות א', יא-יב

יא וַיִּשְׁמְעוּ עַלְיוֹ שְׂרֵי מִסִּים לַמַּעַן עֲנִיתוּ בַסַּבְלָתָם וַיִּבְּנוּ עֲרֵי מִסְכָּנוֹת לַפְּרֵעָה אֶת-פֶּתֶם וְאֶת-רַעְמָסֶס יֵב וְכַאֲשֶׁר יַעֲנֶנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִרְפָּץ וַיִּקְצוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל.

יתר על כן, זהו גם השורש שבו תיאר הקב"ה בברית בין הבתרים את העבדות והסבל שיחוו צאצאיו של אברהם בארץ לא-להם:

29. בראשית ט"ו, יג

יג וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי-גֵר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה.

הווה אומר: המצה מסמלת את דלותו של העבד ואת סבלו, כמו שמסביר רש"י:

30. רש"י על דברים פרק טז פסוק ג

(ג) לחם עני - לחם שמזכיר את העוני שנתענו במצרים:

כי בחפזון יצאת - ולא הספיק בצק להחמיץ וזה יהיה לך לזכרון וחפזון לא שלך היה אלא של מצרים שכן הוא אומר ותחזק מצרים על העם וגו':

כלומר, כהכנה לגאולה נדרשים בני ישראל למודעות מלאה למצב שממנו הם נגאלים, והמצה היא אחד האמצעים המשמשים לחידוד המודעות הזו לעבדות ולסבל.

ברם, בהמשך אותה פרשה הולכת המשמעות הסמלית של המצה ומשתנה.

מיד לאחר הציווי לאכול את קרבן הפסח על מצות ומרורים מצווה הקב"ה:

31. שמות י"ב, יא

וְכָכָה תֹאכְלוּ אֹתוֹ, מִתְּנִיכֶם חֲגָרִים, וְעַלְיֶכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמִקְלָכֶם בְּיַדְכֶם, וְאָכַלְתֶּם אֹתוֹ בַּחֲפֹזֹן

הגאולה עשויה להגיע בכל רגע.

בזמן כלשהו במהלך הלילה עתיד הקב"ה להושיע את בני ישראל (ראה שם, יב), ועל מנת להיות מוכנים, צריכים הם לאכול את הפסח בחיפזון.

האכילה הראשונה של המצה איננה אפוא רק זכר לשעבוד אלא גם הכנה לגאולה, שינוי הלך הרוח הלאומי והמעמד ההיסטורי של בני ישראל.

עם האכילה הראשונה של המצה מתחיל, אם כן, שינוי גם במשמעותה הסמלית:

שוב אין היא רק זכר לעבדות, אלא גם סמל של הכנה לגאולה.

אבל המצה מסמלת גם יותר מכך.

מיד לאחר הציווי לומר לבני ישראל את דיני קרבן הפסח ולספר להם על מכת הבכורות הקרבה ובאה ועל הצלתם וגאולתם (שם, ג-יג), מצווה הקב"ה לקבוע חג לזיכרון (שם, יד-כ), שבמהלך שבעת ימיו מצוה לאכול מצה (שם, טו, יח, כ).

32. שמות יב'

יד וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לָכֶם לְזִכְרוֹן וְחֻגְתֶּם אֹתוֹ חַג לַיהוָה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּלוּ. טו שְׁבַע יָמִים מִצּוֹת תֹאכְלוּ אֶת בֵּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר מִבְּתֵיכֶם כִּי כָל-אֵכֶל חֲמֵץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד-יוֹם הַשְּׁבִיעִי. טז וּבֵיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא-קֹדֶשׁ וּבֵיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא-קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם כָּל-מְלֶאכֶה לֹא-יַעֲשֶׂה בָהֶם אֵת אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל-נֶפֶשׁ הוּא לְבַדּוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם. יז וְשִׁמְרַתֶּם אֶת-הַמִּצּוֹת כִּי בְעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֶת-צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם וְשִׁמְרַתֶּם אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם. יח בְּרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֵי תֹאכְלוּ מִצַּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֵי יוֹם הַשְּׁבִיעִי יָמִים שְׂאֵר לֹא יִמְצָא בְּבֵתֵיכֶם כִּי כָל-אֵכֶל מִחֲמֻצַּת וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעַדְתִּי יִשְׂרָאֵל בְּגֵר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ. כ כָּל-מִחְמֻצַּת לֹא תֹאכְלוּ כָּל מוֹשְׁבֵיתֵיכֶם תֹאכְלוּ מִצּוֹת.

במרכז הציווי נמצא הפסוק (שמות י"ב יז): וְשִׁמְרַתֶּם אֶת הַמִּצּוֹת, כִּי בְעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֶת צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם.

בני ישראל מצווים לשמור את המצות, כפי הנראה כדי שלא תתפחנה ותיעשנה חמץ, כמו שאומר רש"י:

33. רש"י

"ושמרתם את המצות שלא יבואו לידי חימוץ"

אין זה המקום היחיד שבו מופיע השורש שמ"ר במשמעות של השגחה בסיפור יציאת מצרים.

בהמשך אותה פרשה, בפסוק החותם את תיאור היציאה ממצרים, מתארת התורה את ליל היציאה:

34. שמות י"ב מב

"לֵיל שְׁמֵרִים הוּא לַה' לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם."

36. רש"י

"קרבן ראשית – שתי הלחם של עצרת הבאים מן השאור שנאמר: חמץ תאפינה (כ"ג יז), ובכורים מן הדבש כמו ביכורי תאנים ותמרים".

פרק כ"ג בספר ויקרא מפרט חגים וקרבנות הקשורים למחזור החקלאי.

בזמן הפסח מצווים בני ישראל להקריב מראשית הקציר את קרבן העומר (כ"ג, ט-יא); קרבן זה, שעניינו הכרת תודה, מציין את תחילת עונת הקציר, ומתיר את התבואה החדשה באכילה (שם, יד).

אחרי ספירת שבעה שבועות מלאים, מצווים בני ישראל להביא מן התבואה "מנחה חדשה":

37. שמות כ"ג

טז עד ממחרת השבת השביעת תספרו חמשים יום ותקרבתם מנחה חדשה ליהוה. יז ממושבתיכם תביאו לחם תנופה שתיים שני עשרונים סלת תהינה חמץ תאפינה בכורים ליהוה.

לחם הביכורים מובא לפני ה' יחד עם קרבנות נוספים, והיום כולו הוא יום טוב האסור במלאכה (שם, יט-כא).

חג זה הוא כמובן חג השבועות – שם המופיע רק בספר דברים (ט"ז, ט-יב), ששם מצווה התורה לספור שבעה שבועות "מהחל חרמש בקמה" (שם, ט), ולאחריהם לחגוג "חג שבעות... כאשר יברכך ה' א-להיך" (שם, י).

משמעותו של חג זה – חג המנחה החדשה, חג שתי הלחם או חג השבועות – היא הכרת תודה על נדיבותו של הקב"ה כלפינו.

וכאן שבים אנו אל החמץ:

החמץ, התפיחה והמלאות של הלחם מסמלים את שפע היבול ואת ברכת ה'. עושרו של הלחם מסמל את עושרם של הארץ ושל הבתים שנתן ה' לנחלה לבני ישראל (ראה כ"ג, ט, יז).

לאור זאת נוכל להבין את משמעותו של החמץ כמושג ההפכי למצה.

המצה – לחם שטרם החמיץ – מסמלת את השחרור ואת תחילת מסעו של עם ישראל; **לחם חמץ** מסמל את ההגעה אל המנוחה ואל הנחלה, את תום המסע ואת ההשתקעות בארץ.

סמליות ספרותית זו מתגלה גם בצורתם החיצונית של החמץ והמצה:

המצה, שטרם עלתה ותפחה, מייצגת את ההתחלה, ואילו **החמץ** שתפח והתמלא מייצג את הסיום.

מהותו הסימבולית של הדבש

עיון במשמעותו של הדבש – המושג שטרם טיפלנו בו – יעניק תמיכה נוספת להקבלה בין המערכת מסע-נחלה לבין המערכת פסח-שבועות.

במקרא מתייחסת בדרך כלל המילה **דבש** לא לדבש דבורים כי אם לפירות מתוקים וליוצא מהם, ובפרט לתמרים (כמו שראינו לעיל).

כלומר, כשם שה' שומר ומשגיח על בני ישראל ומגן עליהם מן המשחית וממות הבכורות (שם, יב-יג, כג), כך מצווים בני ישראל לשמור ולהשגיח על מצותיהם.

שמירת המצות היא אפוא זכר לשמירת ה' ולהשגחתו על בתי בני ישראל ברגעים הגורליים של גאולת מצרים.

לא רק את זכר השעבוד וההכנה לגאולה מסמלת המצה; היא מסמלת את **הגאולה עצמה**.

אלא שהמצה נזכרת ביציאת מצרים בהקשר נוסף, והוא שלאחר מכת בכורות מיהרו פרעה והמצרים, שחששו למות העם המצרי כולו, לגרש את ישראל ממצרים, ובני ישראל לקחו עמם את בצקם:

35. שמות י"ב

לג ותחזק מצרים על-העם למהר לשלחם מן-הארץ כי אמרו פלנו מתים. לד וישא העם את-בצקו טרם יחמץ משארתם צרות בשמלתם על-שכמם.

ועזבו את ארץ מצרים בדרכם מרעמסס לסוכות, ומספרת התורה:

לט ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ, כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה, וגם צדה לא עשו להם

כלומר: המצה היא גם מה שאכלו בני ישראל אחרי הגאולה – אחרי יציאת מצרים.

לסיכום, המצה מסמלת את השלבים השונים בגאולת מצרים.

פרק י"ב בספר שמות בונה נדבך אחר נדבך את הסמליות המורכבת של המצה, הפורסת בפנינו את השלבים השונים של תהליך הגאולה.

מן הראשית, כסמל השעבוד, מלווה המצה את יציאתם של בני ישראל צעד אחר צעד, והופכת אט אט לסמלם של רגע השחרור והמסע אל מחוץ למצרים.

מהותו הסימבולית של החמץ

בניגוד למצה, החמץ והשאור אינם שחקנים מרכזיים בתיאור האירועים, ולכל היותר ניתן להסיק כי חמץ הוא ההפך ההלכתי והפיזי של המצה:

מקוצר הזמן לא הספיק הבצק להחמיץ בטרם היציאה לדרך (שם, לד, לט), והשאור והחמץ נאסרו במפורש בחג שנקבע לדורות (שם, טו, יט-כ).

ואולם, עובדות פיזיות או הלכתיות אינן נושאות בהכרח משמעות מהותית.

מצד הסברה, חמץ מסמל את ההפך ממצה; אך מתוך פרק י"ב בשמות לא ברורה מהותו של הפך סימבולי זה לגאולה מעבדות לחירות.

שאלה זו מחזירה אותנו לאותו "קרבן ראשית" עלום, שהוזכר בדיני קרבן המנחה (ב', יב) כהזדמנות הנאותה להקרבת חמץ. התורה אינה מציינת מהו בדיוק קרבן זה, אך רוב המפרשים, קושרים אותו לציווי המפורש היחיד בתורה להקריב חמץ על המזבח: הקרבת "מנחה חדשה", כמו שאומר רש"י:

האם יכול אדם לייצג את עצמו בסמלים של שלמות ושובע, הגעה אל היעד, הגשמה מלאה וקיום בוגר? מתברר שאין הדבר כן.

השאור והדבש – הנאותים אמנם כביטוי של הכרת תודה – אינם הולמים את הבא להתקרב לה' מתוך מצב של ריחוק ומתוך רצון בתשובה.

כאן נחוצה המצה, המסמלת את תהליך היציאה משעבוד;

כאן דרוש דווקא לחם שלא החמיץ, על כל דלותו ועוניו ועל הפוטנציאל וההתהוות הגלומים בו.

לחמו של העני הוא הוא הדרך הנכונה להתקרב אל ה'. ובמילותיו של משורר תהילים:

39. תהילים ע"ו,

ואני עני ואביון, א-להים, חושה לי, עזרי ומפלטי אתה, ה', אל האחר

את הקריאה הזאת לא יוכלו להמחיש החמץ או השאור; את זאת יוכל להמחיש רק לחם העוני.

הערה:

ההסבר שהוצע בשיעור לאיסור שאור ודבש ולחיוב המצה יכול להתיישב היטב עם ההסבר ההיסטורי של הרמב"ם.

בדגם האלילי של הקרבנות, הקרבן הוא מזונם של האלים: הבהמה המוקרבת היא המנה העיקרית, הקרבן מן הצומח הוא הלחם, והנסכים הם היין הנלווה לסעודה.

לפי התפיסה האלילית, האלים תלויים כביכול במזון שנותנים להם בני האדם, והקרבנות מהווים אפוא דרך לרצות את האלים ולשלוט בהם גם יחד.

מנקודת המבט של הפולחן האלילי, פשע הוא שלא לתת לאלים את המובחר, השלם והמתוק שבמזונות.

טענותיו ההיסטוריות של הרמב"ם על עבודת האלילים משתלבות אפוא היטב בגישה המחשבתית.

העומר ושתי הלחם

הבדל נוסף בין העומר לשתי הלחם, שהעומר בא מן השעורים ושתי הלחם (כשאר המנחות פרט למנחת סוטה) באות מן החיטים.

הרב קוק באורות ישראל (ח, א) מבאר שבאדם שני כוחות נפש: (א) כוח האמונה שבלב הנובע מעומק סגולת הנפש, השייך לרגש הטבעי;

(ב) כוח העילוי השכלי.

כנגד הכוח הראשון מכוונת מנחת העומר של השעורים שהם מאכל בהמה הנוטה לרגש הטבעי.

וכנגד הכוח השכלי באה מנחת שתי הלחם שבאה מן החיטים - "עץ הדעת חיטה היה".

התכלית היא ששני הכוחות יהיו באדם בשלמותם, כאשר הכוח השכלי בא על גבי היסוד של האמונה שבלב, כמו שהעצרת מחוברת לפסח על ידי ספירת העומר.

הראיה הטובה ביותר לכך היא בפרשת הביכורים (דברים כ"ו, א-יא) – הבאת הפירות הראשונים למקדש:

38. דברים כ"ו

והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה. ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' א-להיך נתן לך ושמרת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה' א-להיך לשכון שמו שם. ובאת אל הפתח... ואמרת אליו הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתינו לתת לנו.

הכוהן מניח את הפירות לפני המזבח, ועתה מתאר עולה הרגל את סיפור השעבוד במצרים והגאולה ממנה, ומסכם (דברים כ"ו, ט-ו):

ויבאנו אל המקום הזה, ויתן לנו את הארץ הזאת, אךץ וזבת חלב ודבש. ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'

זהו "קרבן ראשית" נוסף – הודאה על יבול הארץ.

כמו הלחם, משתלב גם הדבש בקרבן של פירות ראשונים;

כמו השאור, מסמל אף הוא את טוב הארץ שנתן לנו ה' נחלה; כמו החמץ, מייצגת מתיקות הפירות את השלמת סיפור יציאת מצרים – ההגעה אל הארץ בתום מסע הגאולה של עם ישראל.

לסיכום, המצה והפסח מסמלים תהליך ופוטנציאל,

ואילו הדבש, החמץ וחג השבועות מסמלים הגשמה וממשות.

בשפת האקזיסטנציאליזם המודרני נוכל לומר כי המצה מבטאת שינוי והתהוות, והשאור והדבש – הוויה וקיום.

אם נסכם, על פי ההבנה שהצגנו בדבר המהות הסמלית של החמץ והמצה, הציווי לאפות את המנחה כמצה והאיסור להקריב שאור ודבש על המזבח, אינו נובע מפגם מטפיזי או אינהונטי בחמץ או בדבש העושה אותם בלתי-ראויים להקרבה.

אדרבה, הרב חנוך וקסמן משיבת הר עציון טוען שדווקא שלמותם היא הלוז של פרשת המנחות.

כמו שהזכרנו בפתיחה לשיעור, באופן מפתיע משהו, פותח ספר ויקרא דווקא בקרבנות הנדבה: "אדם פי יקריב מִמֶּם קֶרְבָּן לְה' " כלומר בקרבנות שמביא אדם מיזמתו ברצותו להתקרב לקב"ה.

אין זה מקרה שהשורש קר"ב חוזר בפסקת הפתיחה (א', ב-ג) שבע פעמים!

כבר מן ההתחלה מתארת התורה את הקרבנות כדרך להתקרב לה':

הקרבן איננו צורך ה' אלא צורך האדם – כלי שבאמצעותו מקרב הוא את עצמו לקב"ה.

בניגוד גמור לעולם הקרבנות האלילי, בתורת הקרבנות המקראית אין הקרבנות משמשים כסעודה המוגשת לאל, כי אם כייצוג של האדם המביא את הקרבן וכדרך סמלית לגשר על המרחק שבינו ובין הא-ל (ראה רמב"ן א', ט).

אך מהי הדרך הראויה לגשת אל ה'?

מנחת העומר היא חובה הבאה אחת לשנה, אך התורה כתבה אותה בלשון נדבה-:

40. ויקרא ב' יד
 "ו א ס תקריב מנחת בכורים".

וכבר עמדו על כך חז"ל:

41. תורת כהנים יג, כ

"יכול נדבה, כשהוא אומר 'והבאתם את עומר ראשית קצירכם', לימד שאינה אלא חובה."

ומה ראתה התורה לכתוב לשון נדבה בקרבן שהוא חובה, וללמוד ממקום אחר שהוא חובה? ממשיך התו"כ:

"אם כן למה נאמר 'ואס' לומר אם אתם מביאים אותה לרצונו מעלה אני עליכם כאילו לא הבאתם אותה אלא לצורך עצמכם."

במנחת העומר ישנם שני היבטים.

מחד היא קרבן ציבור הבא בפסח, ולכן נכתבה בפרשת אמור. ומאידך למרות היותה מנחת חובה - מעלה עלינו הכתוב כאילו נדבה הבאנו אותה, והיא מבטאת את עמידת עם ישראל לפני ה' מתוך אמונה שלימה הנובעת מעומק סגולת ישראל, ומתוך ענה בדרגתה הגבוהה ביותר וקבלת אדנותו של ה'. ובהיבט זה האחרון, מקומה בתחילת ספר ויקרא, עם מנחת נדבת יחיד.

כפי שראינו לעיל **שתי הלחם אינם קרבים על גבי המזבח אלא מונו פ"ס**. ומנחת העומר היא למעשה מנחת הציבור היחידה הקרבה על גבי המזבח.

וגם בזה אנו רואים את הבאת המנחה כביטוי לקבלת אדנות ה' מתוך ענה.

ענה זו אינה רק הכרה בשפלות האדם אלא היא באה במדרגתה הגבוהה מתוך הכרה בגדלות הבורא ומתוך דבקות בה' (ראה אורות התשובה י, ד; ו"מוסר אביך" ענה).

הביטוי של ענה בציבור יהיה גבוה יותר מביטוייה ביחיד, אשר על כן באה מנחת הציבור לא רק מצה אלא מן השעורים: מאכל בהמה.

(הרצ"י קוק מבאר את ההבדל בין אברהם שאמר "ואנכי עפר ואפר" [בראשית יח, כד] לדוד שאמר "ואנכי תולעת ולא איש" [תהלים כב, ז], שאברהם הוא רק הגרעין, אך דוד מבטא את כלל ישראל ולכן הענה אצלו במדרגה גבוהה יותר).